

Ingliz tilini o'rganuvchilarning lug'at boyligini rivojlantirishda so'z yasovchi qo'shimchalarning roli

Surayyo Dadajon-qizi O'rinboyeva
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Lug'at boyligining kengligi tilni oson o'zlashtirishning asosiy omillaridan biridir. Ushbu maqolada ingliz tilini o'rganuvchilar uchun morfologik qo'shimchalarni bilish va ularni to'g'ri qo'llash lug'atni boyitishning samarali usuli ekani yoritiladi. So'z yasovchi qo'shimchalar bitta o'zak so'z asosida yangi so'zlar hosil qilish hamda notanish so'zlar ma'nosini aniqlash imkonini beradi. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi so'z yasovchi qo'shimchalar solishtiriladi, ularni o'qitishda qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: lug'at boyligi, affiksatsiya, so'z yasovchi qo'shimchalar, prefiks, suffiks, so'z oilasi, ingliz tili, o'zbek tili

The role of word-forming affixes in developing the vocabulary of English language learners

Surayyo Dadajon-qizi O'rinboyeva
Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: The breadth of a learner's vocabulary is one of the key factors in acquiring a language with ease. This article examines how knowing morphological affixes and using them correctly serves as an effective way of enriching the vocabulary of English learners. Word-forming affixes make it possible to create new words from a single root and to work out the meaning of unfamiliar words. The article compares word-forming affixes in English and Uzbek and offers practical recommendations for applying them in teaching.

Keywords: vocabulary development, affixation, derivational affixes, prefix, suffix, word family, English language, Uzbek language

Chet tilini o'rganishda lug'at boyligi o'qish, tinglash, yozish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi: o'quvchining lug'ati qanchalik keng bo'lsa, u matnni shunchalik tez tushunadi, fikrini erkin bayon qiladi va tilni oson o'zlashtiradi. Biroq ko'pchilik o'quvchilar yangi so'zlarni alohida-alohida, ro'yxat ko'rinishida yodlaydi. Bunday usul ko'p vaqt talab qiladi, o'rganilgan so'zlar tez unutiladi, o'quvchi esa notanish so'zga duch kelganda

lugʻatga murojaat qilishga majbur boʻladi. Holbuki, ingliz tilidagi koʻplab soʻzlar oʻzak va unga qoʻshiladigan prefiks hamda suffikslardan tuzilgan: masalan, *happy* soʻzidan *unhappy*, *happiness*, *happily* soʻzlarini hosil qilish mumkin. Qoʻshimchalarning maʼno va vazifasini bilgan oʻquvchi bitta oʻzak asosida bir nechta soʻzni oʻzlashtiradi va notanish soʻzning maʼnosini uning tarkibiy qismlariga qarab taxmin qila oladi.

Bu masala xalqaro tadqiqotlarda ancha oʻrganilgan. Nation (2001) soʻzni bilish uning tarkibiy qismlarini bilishni ham oʻz ichiga olishini taʼkidlaydi.¹ Bauer va Nation (1993) ingliz tilidagi qoʻshimchalarni yetti darajaga ajratishni taklif qilgan. Kim (2013) tajribasida affiksatsiya oʻrgatilgan oʻquvchilar lugʻatni yaxshiroq oʻzlashtirgan.² Oʻzbek va ingliz tillarida soʻz yasash Urinova va Abatov (2025) hamda Xudoyberdiyeva (2026) ishlarida qiyosiy tahlil qilingan.³ Biroq bu ishlarda asosiy eʼtibor tillarning tuzilishini solishtirishga qaratilgan boʻlib, oʻzbek tilida soʻzlashuvchi oʻquvchi uchun qoʻshimchalarni bilish lugʻat boyligini oshirishga qanday xizmat qilishi masalasi yetarlicha yoritilmagan. Mazkur maqola shu boʻshliqni toʻldirishga qaratilgan.

Qoʻshimchalar va lugʻatni boyitish

Morfema tilning maʼnoga ega eng kichik birligi boʻlib, soʻzning asosiy maʼnosini bildiruvchi qismi *oʻzak*, unga qoʻshilib yangi maʼno yoki shakl hosil qiluvchi qism *affiks* deyiladi. Affiks oʻzakdan oldin kelsa *prefiks* (*un-*, *re-*, *dis-*), keyin kelsa *suffiks* (*-ness*, *-er*, *-less*) deb ataladi. Ingliz tilida yangi soʻzlar affiksatsiya, soʻz qoʻshish, konversiya, qisqartirish va oʻzlashtirish kabi usullar bilan hosil boʻladi, mazkur maqolada esa affiksatsiya koʻrib chiqiladi. Qoʻshimchalar vazifasiga koʻra ikki guruhga boʻlinadi: grammatik qoʻshimchalar yangi soʻz hosil qilmaydi, faqat grammatik shaklni oʻzgartiradi (*book* - *books*, *walk* - *walked*), soʻz yasovchi qoʻshimchalar esa yangi soʻz hosil qiladi va koʻpincha maʼno yoki soʻz turkumini oʻzgartiradi (*teach* - *teacher*, *help* - *helpless*, *happy* - *unhappy*). Lugʻatni boyitishda aynan soʻz yasovchi qoʻshimchalar muhim, chunki ular unumdor, yaʼni koʻp soʻzlarga qoʻshilib, koʻplab yangi soʻzlar hosil qiladi.

Shu nuqtai nazardan Bauer va Nation (1993) oʻquvchi uchun soʻz oilasi tushunchasini ilgari surgan: agar oʻzak yoki uning hosilalaridan biri maʼlum boʻlsa, oiladagi boshqa soʻzlarni tanish uchun koʻp qoʻshimcha kuch talab qilinmaydi. Masalan, *create* soʻzini bilgan oʻquvchi *creative*, *creation*, *creator* soʻzlarini osonroq oʻzlashtiradi. Mualliflar qoʻshimchalarni chastotasi, imlodagi muntazamligi,

¹ Nation, I. S. P. (2001). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524759>

² Kim, C. (2013). Vocabulary acquisition with affixation: Learning English words based on prefixes and suffixes. *Second Language Studies*, 31(2), 43–80. <https://www.hawaii.edu/sls/wp-content/uploads/2014/09/Kim-Cholo.pdf>

³ Xudoyberdiyeva, G. (2026). *A comparative study of word formation processes in English and Uzbek languages*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20458844>

unumdorligi va oldindan aytib bo'lishlik darajasiga qarab yetti darajaga ajratgan: muntazam va ko'p uchraydigan qo'shimchalar osonroq, kam uchraydiganlari esa murakkabroq hisoblanadi.

Qo'shimchalar bilimi lug'atni uch yo'l bilan kengaytiradi. Birinchidan, bitta o'zakdan ko'p so'z hosil bo'ladi: *use* o'zagidan *useful*, *useless*, *user*, *reuse*, *misuse*, bu esa yangi so'zlarni ma'nosi bog'langan guruhlar ko'rinishida eslab qolishga yordam beradi. Ikkinchidan, o'quvchi notanish so'zning ma'nosini taxmin qila oladi: *unbelievable* so'zi *un-* + *believe* + *-able* shaklida tahlil qilinganda «ishonib bo'lmaydigan» ma'nosi aniqlanadi, bu ko'nikma ayniqsa uzun hosilaviy so'zlar ko'p uchraydigan akademik matnlarni mustaqil o'qishda kerak bo'ladi. Uchinchidan, suffikslar so'z turkumini ko'rsatgani uchun (*-tion*, *-ness* ot, *-ful*, *-less* sifat, *-ly* ravish yasaydi) o'quvchi gapda to'g'ri shaklni tanlaydi: *He spoke very careful* o'rniga *He spoke very carefully* deb yozadi. Demak, qo'shimchalar bilimi nafaqat lug'atga, balki yozma nutqning grammatik aniqligiga ham ta'sir qiladi.

Tadqiqotlar bu yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Kim (2013) tajribasida bir guruh prefiks va suffikslarni tizimli o'rgangan, ikkinchi guruh esa qo'shimchalar bilimiga tayanmasdan, tasodifiy tarzda so'z o'rgangan; o'qitishdan keyingi testda birinchi guruh yaxshiroq natija ko'rsatgan. Muhimi, bunda har bir 50 daqiqalik darsning atigi 10 daqiqasi tanlangan so'zlarni o'rganishga ajratilgan, ya'ni yondashuv dars vaqtini ko'p talab qilmaydi. Sonbul va El-Dakhs (2024) 35 ta ingliz prefiksini bilishni tekshirib, lug'at hajmi prefikslarning shakli va ma'nosini bilish bilan sezilarli bog'liq ekanini, eng murakkab prefikslar esa lug'at hajmidan qat'i nazar qiyin bo'lib qolganini aniqlagan. Biroq qo'shimchaga tayanish doim to'g'ri natija bermaydi: *corner* so'zi *corn* + *-er* emas, *mother* so'zi *moth* + *-er* emas, *department* so'zining ma'nosi esa *depart* + *-ment* yig'indisidan to'liq kelib chiqmaydi. Shu sababli o'quvchilarga qo'shimchalar asosida qilingan taxminni kontekst bilan tekshirishni ham o'rgatish zarur.

Ingliz va o'zbek tillaridagi qo'shimchalar

O'zbek tili agglyutinativ til bo'lib, so'z yasash asosan o'zakka ketma-ket qo'shimchalar qo'shish orqali amalga oshadi, shu bois o'quvchiga qo'shimcha tushunchasi ona tilidan tanish: *o'qi* → *o'qituvchi* → *o'qituvchilik*. Urinova va Abatov (2025) o'zbek tilida suffiksatsiya oldindan aytib bo'ladigan qoliplarga tayanishini va ma'nosi aniq ekanini, ingliz tilida esa affiks turlari xilma-xilroq va ma'nosi o'zgaruvchanroq ekanini ta'kidlagan. Xudoyberdiyeva (2026) ham tillar turli oilaga mansub bo'lsa-da, leksik rivojlanishda umumiy tendensiyalar borligini ko'rsatgan. Bu o'xshashlikni aniq misollarda ko'rish mumkin. O'zbekcha *-chi* ingliz tilidagi *-er*, *-or*, *-ist* ga mos keladi (*o'qituvchi* - *teacher*, *san'atchi* - *artist*); *-lik* qo'shimchasi mavhum ot yasab, *-ness*, *-ity*, *-ship*, *-hood* ga to'g'ri keladi (*mehribonlik* - *kindness*, *do'stlik* - *friendship*, *bolalik* - *childhood*); *-siz* yo'qlik ma'nosini beradi va *-less*

hamda *un-*, *in-* bilan solishtiriladi (uysiz - *homeless*, adolatsiz - *unfair*); *-li* ingliz tilidagi *-ful*, *-y*, *-ous* ga yaqin (foydali - *useful*, rangli - *colorful*); fe'l yasovchi *-lash* esa *-ize*, *-ify*, *-en* ga mos keladi (soddalashtirish - *simplify*, mustahkamlash - *strengthen*). Inkor ma'nosini beruvchi *no-* va *be-* ham *un-*, *in-*, *im-* bilan qiyoslanadi (noaniq - *unclear*, beparvo - *careless*).

Biroq mosliklar to'liq emas va farqlar o'quvchiga qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Avvalo, o'zbek tilida prefikslar kam va ko'pincha o'zlashma, ingliz tilida esa juda unumdor (*un-*, *re-*, *dis-*, *mis-*, *pre-*); Sonbul va El-Dakhs (2024) tadqiqotida ham prefikslarni bilish tekshirilgan va ba'zi prefikslar o'quvchilar uchun ayniqsa murakkab ekani qayd etilgan. Keyin, bitta o'zbekcha qo'shimchaga bir nechta inglizcha qo'shimcha to'g'ri kelishi mumkin (*-lik* → *-ness* / *-ity* / *-ship* / *-hood*) va tanlov so'zga bog'liq. Bundan tashqari, ingliz tilida qo'shimcha qo'shilganda imlo va talaffuz o'zgaradi (*happy* - *happiness*, *decide* - *decision*, *photograph* - *photography*), bitta qo'shimcha esa bir necha ma'no beradi: *-er* shaxsni (*teacher*), narsani (*computer*) yoki qiyosiy darajani (*taller*) bildiradi. Natijada o'quvchilar o'zbekcha qo'shimchani so'zma-so'z ko'chirib yoki bitta qo'shimchani barcha so'zlarga qo'shib, *importantness* (to'g'risi *importance*), *happyness* (to'g'risi *happiness*), *unpossible* (to'g'risi *impossible*) kabi xatolarga yo'l qo'yishi mumkin. Bu xatolarning amalda qanchalik tarqalganini o'quvchilarning yozma ishlarini tahlil qilib tekshirish lozim.

Qo'shimchalarni o'rgatish yo'llari

Qo'shimchalarni bosqichma-bosqich o'rgatish maqsadga muvofiq. Bauer va Nation (1993) darajalariga tayanib, avval eng ko'p uchraydigan va muntazam qo'shimchalarni (*un-*, *re-*, *-er*, *-ness*, *-less*, *-ful*, *-ly*, *-able*), keyin *dis-*, *mis-*, *pre-*, *-tion*, *-ment*, *-ity*, *-ous*, *-ize* ni, eng oxirida kam uchraydigan qo'shimchalar va lotin-yunon ildizlarini (*bio-*, *geo-*, *-ology*) o'rgatish mumkin; bu taxminiy tavsiya bo'lib, guruh darajasiga qarab o'zgartirilishi mumkin. O'zbek o'quvchilari uchun prefikslarga alohida e'tibor berish foydali, chunki ular ona tilida kam uchraydi.

Mashqlar sifatida o'zak berilib, uning ot, fe'l, sifat va ravish shakllarini yig'ish (*create* → *creation*, *creative*, *creatively*), murakkab so'zni qismlarga ajratish (*disagreement* = *dis-* + *agree* + *-ment*), notanish hosilaviy so'zlar ma'nosini avval qismlari va kontekstga qarab taxmin qilib, so'ng lug'atdan tekshirish, o'zbekcha so'zning inglizcha mosligini topish (*kuchsiz* → *powerless*) hamda o'quvchilarning yozma ishlaridagi qo'shimchaga oid xatolarni birgalikda tahlil qilish foydali. Qo'shimchalarni alohida ro'yxat sifatida emas, doimo so'z va jumla ichida o'rgatish, har bir yangi qo'shimchani o'zbekcha mosligi bilan bog'lab, farqlarini ham ko'rsatish, imlo o'zgarishlarini (*happy* - *happiness*, *beauty* - *beautiful*) alohida mashq qilish ham yaxshi natija beradi. Kim (2013) tajribasida har bir darsning atigi 10

daqiqasi soʻz oʻrganishga ajratilgan, shunga oʻxshash qoʻshimchalar uchun ham dars vaqtining kichik qismini ajratish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, soʻz yasovchi qoʻshimchalarni bilish ingliz tilini oʻrganuvchilar uchun lugʻat boyligini oshirishning samarali usullaridan biridir: u bitta oʻzakdan koʻp soʻz oʻzlashtirish, notanish soʻz maʼnosini taxmin qilish va soʻz turkumini toʻgʻri tanlash imkonini beradi. Oʻzbek tilining agglyutativ tuzilishi oʻquvchiga qoʻshimcha tushunchasini tez oʻzlashtirishga yordam beradi, biroq ingliz tilidagi prefikslarning koʻpligi, bir oʻzbekcha qoʻshimchaga bir nechta inglizcha qoʻshimchaning mos kelishi hamda imlo va talaffuz oʻzgarishlari qiyinchilik tugʻdirishi mumkin. Shuning uchun qoʻshimchalarni chastotasiga qarab bosqichma-bosqich, oʻzbek tili bilan qiyoslab va mashqlar orqali oʻrgatish tavsiya etiladi. Maqola nazariy va metodik xarakterga ega boʻlgani uchun taklif etilgan yondashuvning samaradorligi oʻzbek oʻquvchilari oʻrtasida hali oʻlchanmagan, kelgusida tajriba va nazorat guruhlar bilan, oʻqitishdan oldin va keyin oʻtkaziladigan test asosida buni tekshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻrinboyeva Surayyo, N. M. Qodirova. CHET TILINI OʻRGANISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. Taʼlim innovatsiyasi va integratsiyasi. <https://scientific-jl.com/tal/issue/view/71>
2. Bauer, L., & Nation, P. (1993). Word families. *International Journal of Lexicography*, 6(4), 253–279. <https://doi.org/10.1093/ijl/6.4.253>
3. Kim, C. (2013). Vocabulary acquisition with affixation: Learning English words based on prefixes and suffixes. *Second Language Studies*, 31(2), 43–80. <https://www.hawaii.edu/sls/wp-content/uploads/2014/09/Kim-Cholo.pdf>
4. Nation, I. S. P. (2001). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524759>
5. Sonbul, S., & El-Dakhs, D. A. S. (2024). L2 knowledge of English prefixes: The effect of vocabulary breadth and exposure. *Language Teaching Research*. <https://doi.org/10.1177/13621688211045040>
6. Urinova, C., & Abatov, D. (2025). Functional characteristics of derivational affixes in Uzbek and English: A comparative morphological analysis. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 3(7), 98–103. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15876849>
7. Xudoyberdiyeva, G. (2026). A comparative study of word formation processes in English and Uzbek languages. *Zenodo*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20458844>